

شرح مبسوط قانون مجازات اسلامی

مبحث دیات

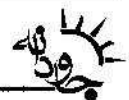
جلد اول

دکتر عباس زراعت

استاد تمام دانشگاه

انتشارات جاودانه

عنوان قراردادی : ایران، قوانین و احکام
 عنوان و نام پدیدآور : شرح مبسوط قانون مجازات اسلامی؛ مبحث دیات / مؤلف: عباس زراعت
 مشخصات نشر : تهران: جاودانه، جنگل، ۱۳۹۳
 مشخصات ظاهری : ۴۱۶
 شابک : ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۱۵۸-۳۵۷-۵ ؛ ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۱۵۸-۳۵۸-۲
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیا
 وضعیت : کتابنامه
 موضوع : حقوق جزا - ایران
 موضوع : مجازات - ایران
 شناسه افزوده : زراعت، عباس، ۱۳۴۴-، گردآورنده
 رده‌بندی کتبی : الفی ۱۳۹۳ / KM۴۷۹۳/۸
 رده‌بندی دیویی : ۳۴۵/۸
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۵۹۸۰۶۰۰

عنوان کتاب: شرح مبسوط قانون مجازات اسلامی / مبحث دیات (جلد اول)

تألیف: دکتر عباس زراعت

ناشر: انتشارات جاودانه، جنگل

ناظر فنی: امین لشکری

نوبت و سال چاپ: اول، ۱۳۹۳

قطع و تیراژ: وزیری، ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۶۰۰۰۰ ریال با جلد نفیس

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۵۸-۳۵۷-۵

<http://www.junglepub.org>

[email:// info@junglepub.org](mailto:info@junglepub.org)

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۸۶۱۱۵-۹-۶۶۴۸۲۸۳۰

۰۳۱-۳۳۲۰۵۰۶۷-۳۳۲۰۳۸۰۰-۹

«حق چاپ برای ناشر محفوظ است»

فهرست مطالب

۱ مقدمه

بخش اول - مواد عمومی

۹ فصل اول - تعریف دیه و موارد آن

۹ ماده ۴۴۸ - تعریف دیه

۴۳ ماده ۴۴۹ - تعریف ارش

۶۹ ماده ۴۵۰ - تعریف دیه

۱۰۸ ماده ۴۵۱ - تعریف دیه

۱۲۱ فصل دوم - ضمانت دیه

۱۲۱ ماده ۴۵۲ - ترتیب اقسام مسؤول مدنی بر دیه

۱۲۷ ماده ۴۵۳ - تساوی مسؤولیت مرتکبان

۱۳۱ فصل سوم - راه‌های اثبات دیه

۱۳۱ ماده ۴۵۴ - ادله اثبات دیه

۱۳۵ ماده ۴۵۵ - تعداد قسم‌ها در اثبات قتل

۱۴۱ ماده ۴۵۶ - تعداد سوگندها در جنایت بر اعضا

۱۴۹ ماده ۴۵۷ - درخواست قسامه از متهم

۱۵۵ ماده ۴۵۸ - مقررات مشترک قسامه در قصاص و دیات

۱۵۷ ماده ۴۵۹ - قسامه در صورت عدم وجود دلیل معتبر

۱۶۶ ماده ۴۶۰ - اختلاف در بازگشت منفعت

۱۶۹ ماده ۴۶۱ - فوت مجنی علیه قبل از اظهار نظر کارشناس

۱۷۵ فصل چهارم - مسؤول پرداخت دیه

۱۷۵ ماده ۴۶۲ - مسؤولیت مرتکب

۱۸۳ ماده ۴۶۳ - مسؤولیت عاقله

۲۰۰ ماده ۴۶۴ - اختلاف مرتکب و عاقله در خطایی بودن جنایت

۲۰۴ ماده ۴۶۵ - عدم مسؤولیت عاقله در جنایات بر خود

۲۰۸ ماده ۴۶۶ - عدم مسؤولیت عاقله نسبت به اتلاف مالی

۲۱۵ ماده ۴۶۷ - عدم مسؤولیت عاقله نسبت به جنایات‌های کمتر از موضعه

ماده ۴۶۸ - مصادیق عاقله	۲۲۲
ماده ۴۶۹ - شرایط عاقله	۲۳۸
ماده ۴۷۰ - مسؤولیت مرتکب و بیت‌المال	۲۴۶
ماده ۴۷۱ - جنایت اقلیت‌های دینی	۲۵۸
ماده ۴۷۲ - مسؤولیت مرتکب در صورت عدم ثبوت نوع جنایت	۲۶۶
ماده ۴۷۳ - مسؤولیت بیت‌المال برای جنایت مأمور	۲۷۱
ماده ۴۷۴ - مرگ یا فرار مرتکب در جنایت شبه‌عمدی	۲۷۹
ماده ۴۷۵ - مرگ یا فرار مرتکب در جنایت خطای محض	۲۹۱
ماده ۴۷۶ - اجرای احکام دیون متوفی	۲۹۷
ماده ۴۷۷ - وجود لوٹ بر برخی از اطراف علم اجمالی	۳۰۰
ماده ۴۷۸ - اثبات لوٹ علیه شخص بر برخی از اطراف علم اجمالی از اتیان سوگند یا قسامه	۳۰۰
ماده ۴۷۹ - شخص تبرئه مرتکب جنایت	۳۰۸
ماده ۴۸۰ - تحسین لوٹ علیه شخص معین از اطراف علم اجمالی	۳۱۱
ماده ۴۸۱ - نامعین بودن مأمور میان چند نفر معین	۳۱۴
ماده ۴۸۲ - عمدی بودن جنایت در حالت علم اجمالی	۳۱۷
ماده ۴۸۳ - اقرار دو نفر به ارتکاب جنایت	۳۱۹
ماده ۴۸۴ - عدم شناسایی قاتل	۳۲۷
ماده ۴۸۵ - قتل محکوم‌علیه بر اثر اجرای حکم	۳۳۳
ماده ۴۸۶ - اثبات بطلان حکم پس از اجرای آن	۳۴۵
ماده ۴۸۷ - قتل در اثر ازدحام یا عدم شناسایی قاتل	۳۵۰
فصل پنجم - مهلت پرداخت دیه	۳۵۹
ماده ۴۸۸ - مهلت پرداخت دیه در جنایات مختلف	۳۵۹
ماده ۴۸۹ - نحوه تقسیط دیه خطای محض	۳۷۸
ماده ۴۹۰ - ملاک زمان پرداخت	۳۸۲
ماده ۴۹۱ - مهلت پرداخت دیه توافقی	۳۸۶
فهرست منابع	۴۰۵

یکی از مسائل بحث‌برانگیز در نظام حقوقی اسلام، مسأله‌ی «خسارت‌های جسمانی» یا «دیه» یا «خون» می‌باشد. این نهاد در قانون مجازات اسلامی از یک سو به‌عنوان مجازات صدمات غیرعمدی و عمدی قابل قصاص است که بر تمامیت جسمانی افراد وارد می‌شود (ماده ۱۴) درحالی‌که مسأله‌ی خسارت دارد و از سوی دیگر تابع مقررات ضمان و مسؤولیت مدنی قرار گرفته است (ماده ۴۵۲) درحالی‌که بسیاری از مقررات مسؤولیت مدنی بر آن بار نمی‌شود. دیه، عمری طولانی در قوانین فقهی ایران ندارد بلکه پس از سيطرة‌ی فقه بر نظام تقنینی ایران، وارد قانون مجازات اسلامی شد. قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، خسارت‌های جسمانی هم مانند خسارت‌های مالی در قانون مسؤولیت مدنی و قانون مدنی، پیش‌بینی شده بود بدون اینکه نام «دیه» به آن‌ها اطلاق شود. با توجه به جوان بودن این نهاد، طبیعی بود مقرراتی ناقص داشته باشد و قوانین پیشین باید به تصویب می‌رسید تا کاستی‌ها به مرور آشکار شده و سپس قانون جامع و کاملی تصویب گردد. اما باین وجود به رغم گذشت بالغ بر سی سال از رسمیت یافتن قانون دیه، هنوز هم مقررات دیات در آزمایشگاه قانونگذاری به سر می‌برد و بسیاری از ابهام‌ها همچنان باقی‌مانده است. نخستین قانون آزمایشی که دیه را به رسمیت شناخت، قانون دیات مصوب ۱۳۶۱/۹/۲۴ و در سال ۱۳۷۰ جای خود را به قانون مجازات اسلامی (کتاب چهارم) داد. قانون مسئولیت تحول چشمگیری نسبت به قانون ۱۳۶۱ نداشت و مقررات قانون سابق را تکرار می‌کرد حال آن‌که انتظار می‌رفت پس از بیست سال و اندی، به اندازه‌ی کافی تجربه به‌دست آورده و کاستی‌ها آشکار شده باشد. باین وجود در سال ۱۳۹۲ که تحولات مهمی در قانون جزای ایران صورت گرفت همگان منتظر تصویب قانون دائمی بودند اما باز هم قانونگذار ترجیح داد تا پنج سال دیگر، نظام آزمایشی را تجربه کند. قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در مورد قواعد عمومی،

حدود، قصاص و دیات، اصلاحات فراوانی انجام داده است که قبل از شروع به شرح مواد کتاب چهارم آن (دیات)، مهم‌ترین اصلاحات را از نظر عبور می‌دهیم:

۱- کتاب چهارم قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ مشتمل بر ۲۰۲ ماده بود و این مواد در قانون ۱۳۹۲ به ۲۷۹ ماده افزایش یافت. یکی از دلایل اصلی افزایش مواد مربوط به دیات در قانون جدید، وضع مقررات و احکامی بود که نیاز به آن‌ها در طول سی سال در دادگاه‌ها، آشکار شد و قانونگذار، این کاستی‌ها را جبران نمود.

یکی از ایرادهای مهم قانون ۱۳۷۰ بیان احکام در قالب مثال‌ها و مصادیقی بود که در روایات و نوشته‌های فقهی آمده است در حالیکه قانونگذار باید قواعد عمومی را از این مثال‌ها، استخراج کرده و در قالب حکم کلی بیان نماید. قانونگذار جدید گرچه تلاش کرده است این ایراد را برطرف کند اما به‌صورت کامل، آن‌را مرتفع نساخته و کثرت مواد قانونی، گویای این عیب است. در ضمن بحث‌ها خواهیم دید که بسیاری از مواد، اضافی بوده و در حالی تدوین شده که ماده‌ای کلی هم بیان شده است.

۳- مهم‌ترین احکامی که در قانون سابق نبود و در قانون جدید، پیش‌بینی گردید، عبارتند از: تسری احکام دیه به ارش (م ۴۶۹)؛ ممنوعیت قاتل از ارث مقتول (م ۴۵۱)؛ تبعیت دیه از مقررات مسئولیت مدنی (م ۴۶۰)؛ رفع نقایص مربوط به قسامه (م ۴۵۴، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱)؛ توسعه مصادیق مسئولیت بی‌المال (م ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۷، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶ و ۴۸۷)؛ اصلاحاتی در تعادل عاقله و نحوه پرداخت دیه مانند قتل یا جراحت ناشی از اجرای حکم، تعیین سال قمری برای مهلت‌ها و نحوه تقسیط دیه (م ۴۸۸ و ۴۸۹)؛ معیار قیمت زمان پرداخت (م ۴۹۰)؛ زمان پرداخت دیهی توافقی (م ۴۹۱)؛ عدم تأثیر فاصله زمانی میان رفتار و نتیجه (م ۴۹۳)؛ اصلاح تعاریف مسئولیت پزشک (م ۴۹۵ تا ۴۹۷)؛ پیش‌بینی قاعده احسان (م ۵۱۰) و مسئولیت قرار دادی کارکنان خارج مغازه و اتومبیل در مقابل منزل (م ۵۱۵)؛ تساوی مسئولیت مباشر و سبب (م ۵۱۶)؛ لزوم احراز تقصیر (م ۵۲۹)؛ عدم مسئولیت علت ضعیف (م ۵۳۱)؛ تساوی مسئولیت شرکا یا اسباب (م ۵۳۳)؛ جنایت‌های طولی (م ۵۳۵)؛ عدم مسئولیت مرتکب در صورت تقصیر مجنی‌علیه (م ۵۳۷)؛ اصل عدم تداخل دیات (م ۵۳۸)؛ حکم سرایت جنایت (م ۵۳۹)؛ تفکیک احکام جنایت‌های طولی و عرضی (م ۵۴۰ تا ۵۴۴)؛ رابطه جنایت بر عضو و زوال منفعت (م ۵۴۵ و ۵۴۶)؛ جراحت عمیق و غیر عمیق (م ۵۴۷)؛ قاعده‌ی کمتر بودن ارش از دیه (م ۵۴۸) و ...

تحولات مربوط به مقدار دیه‌ی نفس و اعضا را در مجلد بعدی بررسی خواهیم کرد. علاوه بر این تحولات یاد شده، برخی مواد هم که جایگزین مواد سابق شده است تغییراتی دارد.

۴- همان‌گونه که گفته شد قانونگذار جدید تلاش کرده است به‌جای بیان مصادیق، قواعد کلی را وضع کند و یا برخی احکام را تغییر داده یا منسوخ نماید و از همین روی برخی مواد قانون سابق در قانون جدید تکرار نشده است مانند:

ماده ۳۰۹: «هرگاه قتل خطایی با گواهی شهود عادل ثابت شود عاقله عهده‌دار خواهد بود.» اصل بر مسئولیت عاقله در خطای محض است و نیاز به تصریح ندارد بلکه موارد استثنای آن می‌شود.

ماده ۳۱۴: «در موارد قتل خطایی محض، دادگاه مکلف است در حین رسیدگی عاقله را دعوت کند تا از مدعیان و ولای عدم دسترسی به عاقله یا عدم حضور آن پس از احضار موجب توقف رسیدگی باشد.» این حکم مربوط به مقررات شکلی است.

ماده ۳۱۵: «اگر دو نفر با هم قتل باشند و هر کدام ادعا کند که دیگری کشته است و علم اجمالی بر وقوع قتل توسط یکی از دو نفر باشد و حجت شرعی بر قاتل بودن یکی اقامه نشود و نوبت به دیه برسد با قیاس، دیه از یکی از آن دو نفر گرفته می‌شود.»

ماده ۳۲۰: «هرگاه ختنه‌کننده در اثر بریدن بیش از مقدار لازم موجب جنایت یا خسارت شود، ضامن است گرچه ماهر بوده باشد.»

ماده ۳۲۳: «هرگاه کسی در حال خواب بر اثر حادثه غلتیدن موجب تلف یا نقص عضو دیگری شود جنایت او به منزله خطای محض بوده و عاقله عهده‌دار دیه خواهد بود.» این حکم از قواعد عمومی به‌دست می‌آید.

ماده ۳۲۸: «هرگاه کسی به دیگری صدمه وارد کند و یا کسی را زخمی کند و او بمیرد یا مجروح گردد، در صورتی که نه قصد جنایت داشته باشد و نه کاری را که قصد کرده است نوعاً سبب جنایت باشد، شبه‌عمد محسوب و عهده‌دار دیه آن خواهد بود.»

ماده ۳۳۶: «هرگاه در اثر برخورد دو سوار، وسیله‌ی نقلیه‌ی آن‌ها مانند اتومبیل خسارت ببیند در صورتی که تصادم و برخورد به هر دو نسبت داده شود و هر دو مقصر باشند یا هیچ‌کدام مقصر نباشند هر کدام نصف خسارت وسیله نقلیه دیگری را ضامن خواهد بود، خواه آن دو وسیله از یک نوع باشند یا نباشند و خواه میزان تقصیر آن‌ها مساوی یا متفاوت باشد و اگر یکی از آن‌ها مقصر باشد فقط مقصر، ضامن است. تبصره- تقصیر اعم است از

بی‌احتیاطی، بی‌مبالائی، عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی.» این حکم که در ماده ۳۳۵ قانون مدنی هم آمده است مربوط به خسارت‌های مالی بوده و ارتباطی با دیه ندارد.

ماده ۳۳۷: «هرگاه دو وسیله نقلیه در اثر برخورد با هم باعث کشته شدن سرنشینان گردند، در صورت شبه‌عمد راننده هر یک از دو وسیله‌ی نقلیه، ضامن نصف دیه تمام سرنشینان خواهد بود و در صورت خطای محض، عاقله هر کدام عهده‌دار نصف دیه تمام سرنشینان می‌باشد و اگر برخورد یکی از آن دو، شبه‌عمد و دیگری خطای محض باشد، ضامن بر حسب مورد پرداخت خواهد شد. تبصره- در صورتی که برخورد دو وسیله نقلیه خارج از اختیار راننده‌ها باشد مانند آن که در اثر ریزش کوه یا طوفان و دیگر عوامل قهری تصادم حاصل شود هیچ‌گونه ضمانتی در بین نیست.» مسؤولیت عاقله در مورد حوادث رانندگی در این حکم موضوعاً منتفی است.

ماده ۳۴۶: «هرگاه کسی چیز لغزنده‌ای در معبر بریزد که موجب لغزش رهگذر گردد عهده‌دار دیه و خسارت خواهد بود مگر آن که رهگذر بالغ، عاقل یا ممیز عمداً با اینکه می‌تواند روی آن پا نگذارد بر روی آن راه را بگذارد.»

ماده ۳۵۴: «هرگاه کسی در ملک خود آتشی روشن کند و آتش به جایی سرایت نماید و سرایت به او استناد داشته باشد، ضامن خسارت‌های وارده می‌باشد، گرچه به مقدار نیاز خود روشن کرده باشد.»

ماده ۳۵۶: «هرگاه کسی آتشی را روشن کند و دیگری مال شخصی را در آن بیندازد و بسوزاند عهده‌دار تلف یا خسارت خواهد بود و روشن کنندگان آتش ضامن نیست.» این ماده نیز در مورد خسارت مالی است و ارتباطی با دیه ندارد.

ماده ۳۵۸: «هرگاه حیوانی به کسی حمله کند و آن شخص به عنوان دفاع از خود به مقدار لازم، او را دفع نماید و همین دفاع، موجب مردن یا آسیب دیدن آن حیوان شود، شخص دفاع‌کننده، ضامن نمی‌باشد و همچنین اگر آن حیوان را از هجوم به دفاع یا مال محترم به عنوان دفاع به مقدار لازم بازدارد و همین کار موجب تلف یا آسیب او شود، عهده‌دار امر نخواهد بود. تبصره- هرگاه در غیر مورد دفاع یا در مورد دفاع بیش از مقدار لازم به آن آسیب وارد شود، شخص آسیب‌رساننده، ضامن می‌باشد.» تلف حیوان نیز خسارت مالی است و ارتباطی با بحث ندارد.

ماده ۳۵۹: «هرگاه با سهل انگاری و کوتاهی مالک، حیوانی به حیوان دیگر حمله کند و آسیب برساند، مالک آن عهده دار خسارت خواهد بود و هر گونه خسارتی بر حیوان حمله کننده و مهاجم وارد شود، کسی عهده دار آن نمی باشد.» قانونگذار، این مواد را از آن جهت که در مبحث دیات از کتاب های فقهی آمده است، در اینجا آورده است و گرنه ارتباطی با دیه ندارد و از همین روی در قانون جدید نیامد.

۵- مجموع صرف نظر از ایرادهای اساسی که نسبت به مقررات دیات مطرح می باشد نمی توان اجزای مثبت قانون مجازات اسلامی جدید (کتاب دیات) را نسبت به دو قانون قبلی نادیده گرفت به ویژه اینکه به مشکلات عملی دادگاه ها توجه نموده و مقررات غیر مرتبط را حذف کرده است اما باز هم زمینه ی اصلاحات مناسب تر وجود دارد. سیاست قانونگذار جدید آن بوده که مبنای منطقی و عقلانی احکام دیه را مورد توجه قرار داده و مقررات را به گونه ای وضع نماید که با واقعیت ها تعارض نداشته باشد. بسیاری از این مقررات که با توجه به نظام سنتی ریشه یین یافته است با جامعه ی مدرن و ماشینی امروزی، سازگار نیست و خسارت های زیانی را جبران نمی کند. نهاد بیمه و اجباری شدن آن، مسؤولیت عاقله را که برای جلوگیری از هدر رفتن خون مسلمان وضع شده است بی اعتبار می سازد و از همین روی ضمانت برای حوادث رانندگی زمینی، هوایی و دریایی در قانون جدید حذف شد و مسؤولیت احوال مال توسعه پیدا کرد.

در پایان، جملاتی هم برای آشنایی با شیوه ی تدوین کتاب تقدیم می گردد تا استفاده از آن را، کامل تر کند. این کتاب برخلاف کتاب های که سبک آموزشی داشته و بر اساس برنامه های درسی تدوین می باید، شاکله ی پژوهشی و تحقیقاتی دارد تا برای اهل تحقیق سودمند افتد. بر همین اساس می توان نکات زیر را در توصیف آن بیان کرد:

اولاً، مواد قانون به صورت ماده به ماده، شرح داده شده است تا تمامی مقررات و احکام قانونی، مورد بحث قرار گیرد برخلاف شیوه ی آموزشی که فقط به بررسی موضوع مهم می پردازد و بسیاری از مطالب، مغفول می ماند.

ثانیاً، ذیل هر ماده، قوانین و مقررات مرتبط، آمده است تا خواننده با قوانین ناسخ و منسوخ، عام و خاص، مطلق و مقید و آنچه که این مواد را کامل می سازد، آشنا گردد و اراده ی نهایی قانونگذار را به دست آورد.

ثالثاً، آراء وحدت رویه، آراء دیوان عالی کشور، نظریه‌های مشورتی، مجموعه نشست‌های قضایی نیز ذیل مواد آمده است تا مباحث آن، جنبه‌ی کاربردی هم پیدا کند و مخاطبانی همچون قضات و وکلا بتوانند استفاده‌ی عملی نمایند.

رابعاً، مقررات و احکام دیات غالباً از روایات و فتاوی فقهی اخذ شده است بنابراین برای آشنایی کامل‌تر یا اراده‌ی شارع و قانونگذار، آوردن این منابع بهترین راه است. از همین روی تلاش شده است منابعی که بیشتر در تدوین قانون مجازات اسلامی مورد استفاده قرار گرفته است ذیل هر ماده باید مانند: شرح لمعه، جواهرالکلام، مبانی تکملةالمنهاج، تنزیل الشریعه، تحریرالوسیله و استفتائات جدیدی که توسط مراجع قضایی از فقها صورت گرفته است، درج شود.

خامساً، ده سال تجربه‌ی نگارنده در تدریس این درس در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاه‌ها و نیز آموزش ضمن خدمت قضات کشور، کمک می‌کند تا هر مطلب با لحنی گرم و تجربه در آسمان ذهن خواننده به پرواز درآید و به لطف خدا، وی را حقوق‌دانی مسلک کند.

مبحث دیات در دو مجلد تدوین یافته است. همان‌گونه که قصاص و حدود نیز هر کدام دو مجلد را به خود اختصاص داده‌اند. این کتاب، قواعد عمومی هم در سه مجلد به چاپ می‌رسد تا همراه با حقوق جزای عمومی ۱ و ۲ و حقوق جزای اختصاصی ۱ و ۲ و ۳ دفتر کاملی از حقوق کیفری ایران تقدیم ارباب معرفت گردد.

عباس زراعت

عضو هیات علمی دانشگاه کاشان